

УДК:321.01

аспірант кафедри політичних наук, Прядко Т. П.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ФОРМУВАННЯ ПОПУЛІЗМУ ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ

Досліджуються умови формування популізму як суспільно-політичного руху у США та Латинській Америці у кінці XIX ст. – першій треті ХХ ст. Доведено, що популістський рух є своєрідним проявом суспільного невдоволення у перехідні та кризові періоди в умовах функціонування демократичних процедур.

Ключові слова: популізм, суспільно-політичний рух, держава, народ

Прядко Т. П. Формирование популизма как общественно-политического движения / Национальный педагогический университет им. М. Драгоманова, Украина, Киев

Исследовались условия формирования популизма как общественно-политического движения в США и Латинской Америке в конце XIX в. – первой трети XX в. Установлено, что популистское движение есть своеобразным проявлением общественного неудовлетворения в переходные и кризисные периоды в условиях функционирования демократических процедур.

Ключевые слова: популизм, общественно-политическое движение, государство, народ

Pryadko T. P. Formation of populism as a sociopolitical movement / National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine, Kyiv

Formation conditions of populism as a sociopolitical movement in the United States and Latin America in the late nineteenth century - the first third of the twentieth century were investigated. Was established that the populist movement is a manifestation of public dissatisfaction during transition and crisis periods of the functioning of democratic procedures.

Keywords: populism, sociopolitical movement, state, people

Вступ. У сучасних умовах, для яких характерними є суперечливість та нестабільність, глибока соціально-економічна, політична та конституційно-правова криза, у нашому суспільстві широкого розповсюдилося таке явище як популізм. Популізм як політичний феномен має досить широке трактування. Зокрема його визначають як політичну діяльність, спрямовану на завоювання популярності в масах за допомогою необґрунтованих обіцянок [1, с. 600]; як суспільні погляди і течії, які апелюють до широкого загалу і сповідують ідею

прямої участі народу в управлінні; як низку тактичних прийомів політичної боротьби, пов'язаних з апеляцією до народних мас, спробами підстроїтися до їх вимог; як синонім демагогії, прагнення завоювати політичний авторитет нездійсненими обіцянками [2, с. 610]; як перехідний тип політичної свідомості, що історично склалася [3, с. 34]. Окрім того, існує розуміння популізму на рівні буденної свідомості, яке часто збігається чи переплітається з демагогією. Еволюцію поглядів на популізм у сучасній науці розглядає у своїй монографії російський дослідник Баранов М. [3].

Мета і завдання. Метою даної статті є дослідження популізму як суспільно-політичного руху. Для характеристики зазначеного феномену необхідно визначити його основні риси, які проявляються у ході формування та розвитку, насамперед у США і Латинській Америці у кінці XIX ст. – першій треті XX ст.

Виклад основного матеріалу. Термін «популізм» (від лат. *populus* – народ) вперше з'явився в кінці XIX ст. в США, і відтоді увійшов у політичний лексикон. Щоправда, ще в період занепаду Римської республіки в II – I ст. до н. е. діяла ідейно-політична течія популярів. Це політичне угруповання виражало інтереси римського плебсу виступало проти розорення італійських селян, з яких Рим одержував найбільшу і найкращу частину солдат, захищало устої республіканського устрою. На відміну від оптиматів, які спиралися на сенат, популяри мали вагому підтримку в народних зборах, що здобувалася також і майстерним володінням ними ораторським мистецтвом. Найбільш відомими популярями були брати Гракхи, Апулей Сатурнін, Гай Сервілій Главцій. Широко використовували фразеологію популярів та їх прийоми політичної боротьби Гай Марій і Юлій Цезар. Однак значних політичних результатів цей рух не мав.

Популізм в тій чи іншій мірі притаманний правителям і адміністраціям різних часів і народів. Як суспільно-політичний рух та вид політичної діяльності він досить молодий, проте йому вдається успішно застосовувати ті

засоби і методи боротьби за владу і її зміцнення, які були вироблені протягом всієї людської цивілізації.

Історично коріння сучасного популізму більшість західних і російських учених вбачає в діяльності американських популістів на межі ХІХ – ХХ ст. Після громадянської війни, в ході якої було ліквідовано рабство і реакція потерпіла поразку, в період реконструкції Півдня (1865 – 1877 рр.), в південних штатах йшла боротьба за утвердження результатів і завершення буржуазно-демократичних перетворень. У той час, коли внаслідок розвитку капіталізму в містах певна частина населення стала жити заможнo, становище фермерів не змінилося. Більше того, високі тарифи на добрива і сільськогосподарські машини, витрати на транспортування забирали майже всі доходи фермерів. Особливо нестерпними були тарифи на залізничні перевезення. Тому фермери в 1870-их рр. зосередили свої зусилля на залізниці і домоглися значних результатів на рівні штатів і, врешті-решт, вплинули на федеральний залізничний статут. Фермерські рухи отримали основну підтримку від виробників продуктів з середнього Заходу і виробників бавовни і тютюну з Півдня.

У цей час починає формуватися своєрідна фермерська преса як альтернатива національним газетам та журналам, яким як і уряду не довіряли. Саме такі видання у доступній (популярній) формі пояснювали своїм читачам їх нагальні питання. Під час кризи і банківсько-біржової паніки 1873 р. фермерські газети стали широко розповсюджуватися в Міннесоті та найближчих штатах. Вони виконали своєрідну роль ідентифікатора та організатора фермерського руху. На 1880 р. американські фермери створили декілька політичних об'єднань, які висунули власні вимоги до економічної політики уряду. Вони виступали проти засилля монополій і хотіли введення державного регулювання економіки чи навіть націоналізації залізниць і створення державних магазинів [4].

Фермерський рух переплітався з богоборчими ідеями. Наприклад, вислови Святого Письма ставили в основу моделювання реального життя:

деякі представники популістів ігнорували роль страждань і вважали, що Царство Боже можливе не тільки в загробному, а і в земному житті. Для цього необхідно жити згідно з порадами Едварда Беллами, викладеними в книзі «Поглядаючи назад», яка в 1888 р. стала бестселером. Автор вважав, що на 2000 р. не буде грошей, натомість кожен матиме кредитну картку, за якою можна усім одержати рівний кредит; у магазинах будуть виставлені лише зразки товарів; замовлення передаватимуться на головний склад і надсилатимуться споживачам [5]. Якщо сьогодні відмежуватись від явного передбачення автором майбутнього, то на той час це були мрії про рівність усіх у доступі до товарів і послуг.

Популізм, виражаючи інтереси широких верств фермерства південних та західних штатів США, спирався на расові та інші забобони фермерів і неосвічених робітників, формував в американців почуття нетерпимості до людей, що не відповідають образу «типового американця». Так, на сторінках фермерських газет було немало провокативних листів антисемітського змісту; активно збурювалася ненависть до китайців і емігрантів із інших азійських країн; відкрито зневажалися представники римо-католицької віри, що «не відповідали моральним нормам американського способу життя» [6].

Суспільні рухи, що з'являються на цьому фундаменті, намагалися створити партію, яка б служила передусім інтересам сільськогосподарських працівників, хоча вони сподівалися завоювати також підтримку робітників. 19 травня 1891 вони оформилися в Народну (People's Party або популісти) партію. Програма Популістської партії передбачала вилучення лишків землі у корпорацій і роздача їх поселенцям, передачу у власність держави залізниць, телеграфу і телефону; зниження податків, введення прогресивного податку з прибутків, установлення податків лише на доходи, необмежену чеканку срібних і золотих монет з метою забезпечення «дешевих грошей», введення восьмигодинного робочого дня, прямих виборів сенаторів США. Їх противниками були «плутократи», які контролювали фінанси і промисловість, а також дві найстаріші політичні партії. І хоч Народна партія мала певний

присмак соціалізму і комунізму, вона була далека від марксизму, оскільки популістському руху класова свідомість не була притаманна, він не вірив у доцільність класової боротьби.

Популісти, таким чином, висунули ряд нових ідей, які відповідали важливим тенденціям суспільного розвитку США. Своєрідність популістських ідей визначалося такими фундаментальними аспектами: по-перше, новим змістом поняття «народ і народовладдя», по-друге, новим поглядом на роль держави, по-третє, вимогою розширення демократичних структур шляхом поєднання представницької демократії і прямої демократії, тобто безпосередньої участі народу в управлінні і контролі за діяльністю влади. Усупереч американській традиції слабкої центральної влади популісти висунули ідею сильної держави, що діє в інтересах трудящого народу і, що особливо важливо, під його безпосереднім контролем. Дж. Хікс писав: «Популістська філософія в кінцевому рахунку зводиться до двох основних положень: перше – уряд повинен стримувати егоїстичні інтереси тих, хто отримує вигоду за рахунок бідних і нужденних, друге – народ, а не плутократи повинні контролювати уряд» [7].

Популісти 90-их років XIX століття відчули і виявили на рівні масового руху одну з центральних проблем політичної філософії сучасності: співвідношення демократії та соціальної відповідальності держави, що припускає сильну виконавчу владу при чітко чинному механізмі демократичного контролю. Популісти не тільки висунули ідею участі, але й запропонували систему конкретних реформ. «Популізм, – писав американський дослідник Е. Голдмен, – розробив механізм прямої демократії – прямі вибори в сенат; ініціативи, що дають виборцям право законодавства через голови представників; референдум, забезпечує право вето на дії законодавчих органів» [7].

Демократизм популістського руху посилюється тим, що, розгорнувшись, насамперед, найбільш активно в південних штатах, він створив коаліцію білих і чорних для боротьби проти всевладдя промислово-фінансових магнатів, тим

самим продовжив традицію аболіціонізму, перенісши його в епіцентр расизму – глибокий Південь.

Однак, будучи невизначеним по своєму складу, популістський рух не зміг існувати самостійно. У 1896 р. він улився в демократичну партію, підтримавши на президентських виборах У. Брайана. З його ім'ям пов'язане остаточне утвердження терміну «популізм» для позначення політичного руху і набору тактичних прийомів у політичній боротьбі, спрямованих на буденну свідомість мас, зі спробами підлаштуватися до їх вимог, використовувати такі риси масової свідомості, як спрощеність уявлень про громадське життя, безпосередність сприйняття, максималізм і схильність до простих і однозначних політичних рішень.

Популізм, як суспільно-політичний рух у США мав кілька перемог на рівні штатів, але так як його програма передбачала загальнодержавні заходи, то ці локальні перемоги були малоефективні. Після поразки на президентських виборах 1896 р. популістський рух як масовий різко занепадає. Не змігши залучити на свій бік робітників, партія до 1908 р. припинила своє існування. Проте популістський рух не пройшов безслідно. Популістська партія внесла у суспільну свідомість думку про відповідальність уряду за благополуччя народу. Партія одна з перших виступила проти ліберальних принципів свободи господарської діяльності від державного втручання, запропонувавши систему антитрестівських заходів. Популісти відстоювали посилення державного регулювання грошового обігу, внесли вклад у боротьбу за повернення в громадський фонд земель, які перевищували потребу монополій, сприяли розширенню прямої демократії і розвитку ідей безпосередньої участі народу в контролі над владою, добивалися рівних можливостей для конкуренції. Їх діяльність багато в чому підготувала ґрунт для реформістських перетворень, що були здійснені адміністраціями Т. Рузвельта, В. Тафта і В. Вільсона.

Як зазначав Дж. Геринг, врахувавши електоральний успіх популістів, обидві головні партії США почали активно використовувати популістську

риторику та аргументацію у своїх політичних кампаніях. Період 1896 – 1948 рр. в історії демократичної партії він характеризує як «епоху популізму». На його думку, республіканська партія почала широко застосовувати аргументацію та мову популізму лише в 20-х роках ХХ ст. [8].

Нове піднесення популістського руху у США проявилася у 30-х рр., у період так званої «великої депресії», що настала внаслідок світової економічної кризи 1929 – 1933 рр. і викликала безпрецедентне падіння життєвого рівня населення та розворушила суспільні пристрасті. Поряд із зростанням робітничого руху активізується рух фермерів з вимогами надати їм державну допомогу в умовах падіння цін на сільськогосподарську продукцію, анулювати борги, ввести соціальне страхування безробітних тощо. Враховуючи критичне соціально-економічне становище, адміністрація Ф. Рузвельта змушена була проводити політику, яка поєднувала заходи щодо посилення державного регулювання економіки (визначення обсягів виробництва, рівня цін на товари, розподіл ринків збуту між підприємствами тощо), з деякими реформами в соціальній сфері (надання допомоги безробітним, установлення тривалості робочого дня, мінімуму заробітної плати, кредитування фермерів) [9].

Популістський рух США вплинув на формування аналогічної течії в країнах Латинської Америки. Алан Кнайт визначив латиноамериканський популізм як «надкласовий політичний рух, який характеризується керівництвом харизматичного лідера, запровадженням моментної (ad hoc) реформістської політики та засудженням революції» [10]. Водночас експансіоністська політика Сполучених Штатів по відношенню до латиноамериканських держав зумовила інтенсивний розвиток національно-визвольного компонента популізму. Першою популістською партією в Латинській Америці стала Перуанська апрістська партія, заснована в 1924 році під назвою Американський народно-революційний альянс (APRA). Цілями своєї діяльності партія вбачала боротьбу з двома типами поневолення – колоніальним феодалізмом та закордонним імперіалізмом. Головними

завданнями були здійснення аграрної реформи та націоналізації закордонної власності. Позбавлення влади земельної олігархії мало посприяти встановленню загальної демократії, гарантувати простому народу рівні права.

У 30-ті рр. майже в усіх латиноамериканських країнах виникли і зміцніли партії популістського спрямування. У 1930 р. до влади в Бразилії прийшов, спираючись на популістський ліберальний альянс, Ж. Варгас (був президентом до 1945 р.). Яскраво виражену популістську політику проводив уряд Л. Карденаса в Мексиці в 1934 – 1940 роках, Х. Перона в Аргентині (1946 –1950 рр. та 1973 – 1976 рр.).

У Бразилії Ж. Варгас проводив політику державного інтервенціоналізму щодо економіки, активно застосовуючи податкові пільги, державне планування й інвестування. Послідовно виступав проти фінансової та економічної залежності країни від іноземних країн, насамперед США, сприяв обмеженню імпорту і заохочував купувати продукти лише національного виробника. Президент публічно презентував себе як виразник інтересів народу, батько всього бразильського народу. Зокрема, під час його правління була запроваджена державна служба пенсійного забезпечення, мінімальна заробітна плата, профспілки отримали державну підтримку. Послугуючись популістською фразеологією, він критикував заможні суспільні верстви, хоча насправді успішно взаємодіяв з економічною елітою, ефективно використовуючи її внутрішньогрупові протиріччя.

Спільними ознаками популістських рухів у латиноамериканському регіоні були: підтримка активної ролі держави в економічному житті, проведення політики протекціонізму, обмеження ролі іноземних компаній, запровадження індустріалізації, здійснення політики редистрибуції доходів усередині країни, реалізацію соціальних програм. Влада в особі держави прагнула забезпечувати соціальний мир та співпрацю між капіталом і працівниками. Важливою ознакою цього типу популізму була також його соціальна складова. Такий характер спрямованості латиноамериканського

популізму дозволяє дослідникам трактувати його як економічний популізм [10].

Висновки. Отже, для американського популізму як політичної течії, що формується, починаючи з останньої треті XIX ст. в умовах складної ситуації в соціально-економічній та політичній сферах характерним є непостійність. Соціальний склад популістського руху – це здебільшого простий народ: дрібні та середні власники (як сільські, так і міські), дрібна буржуазія, люмпенізовані прошарки населення. Тобто та частина населення, у якої нестабільне соціально-економічне становище та права якої порушені. Політик-популіст добивається чи намагається добитися покращення становища тієї частини населення, яка потерпає від соціально-економічної нестабільності. Виникнувши як народний рух у боротьбі проти різноманітних форм панування монополістичного капіталу, він змінювався, урізноманітнювався і появився на політичній арені як «новий курс» в США в період великої депресії.

Таким чином, виходячи з аналізу періоду формування популізму як суспільного руху в демократичних країнах, можна констатувати, що популізм набуває особливого значення в умовах перехідних етапів, під час економічних і політичних криз. За таких умов часто виникає також криза традиційних політичних партій, ідеологій, сукупності домінуючих суспільних цінностей, які є своєрідними амортизаторами або запобіжниками щодо поширення популізму в періоди стабільності демократичного суспільства. Популізм є не тільки проявом зростання суспільного невдоволення, а й індикатором того, що воно не здатне вже вміститися в традиційні форми і межі політичної участі, запропоновані демократичним суспільством, і відповідно потребує нових форм виявлення для того, щоб влада адекватно зреагувала на вимоги народу.

Література:

1. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2012. – 808 с.
2. Політологічний словник: Навч. посіб для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с.

3. Баранов Н.А. Эволюция взглядов на популизм в современной политической науке / Н. А. Баранов. – СПб.: Изд-во СЗАГС, 2001. – 41с.
4. Пресса во время и после Гражданской войны [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://reffer.at.ua/news/46_pressa_vo_vremja_i_posle_grazhdanskoj_vojny/2013-12-14-512
5. История становления и развития американской журналистики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://evartist.narod.ru/text6/034.htm>
6. Михайлов С.А. Журналистика Соединенных Штатов Америки СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2004. – 448 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://evartist.narod.ru/text6/035.htm>
7. Баранов Н. А. Эволюция взглядов на популизм в современной политической науке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://viperson.ru/wind.php?ID=486463>
8. Gerring J. Party Ideologies in America, 1828–1996 / J. Gerring. – Cambridge University Press, 1998. – P. 144, 196
9. Всемирная история: В 24 т. Т. 22. Канун II мировой войны. / А.Н. Бадак, И.Е Войнич, Н.М. Волчек и др. – Мн.: Литература, 1997 – 528 с. с.252-262
10. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://pidruchniki.ws/16011013/politekonomiya/ekonomichniy_populizm_krayinah_latinskoyi_ameriki

References:

1. Polity`chna ency`klopediya. Redkol.: Yu. Levenecz` (golova), Yu. Shapoval (zast. golovy`) ta in. – K.: Parlaments`ke vy`davny`chtvo, 2012. – 808 s.
2. Politologichny`j slovny`k: Navch. posib dlya stud. vy`shh. navch. zakl. / za red. M. F. Golovatogo ta O. V. Antonyuka. – K.: MAUP, 2005. – 792 s.
3. Baranov N.A. Эволюция взглядов на популизм в современной политической науке. – СПб.: Изд-во СЗАГС, 2001.

4. *Pressa vo vremya y`posle Grazhdanskoj vojny* [elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu:
http://reffer.at.ua/news/46_pressa_vo_vremja_i_posle_grazhdanskoj_vojny/2013-12-14-512
5. *Istoriya stanovleny`ya y`razvy`ty`ya amery`kanskoj zhurnaly`sty`ky* [elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://evartist.narod.ru/text6/034.htm>
6. My`xajlov S.A. *Zhurnaly`sty`ka Soedy`nennyx Shtatov Amery`ky` SPb.: Y`zdvo My`xajlova V.A., 2004. – 448 s.* [elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://evartist.narod.ru/text6/035.htm>
7. Baranov N.A. *Эволюция взглядов на populy`zm v sovremennoj poly`ty`cheskoj nauke* [elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://viperson.ru/wind.php?ID=486463>
8. Gerring J. *Party Ideologies in America, 1828–1996* / J. Gerring. – Cambridge University Press, 1998. – P. 144, 196
9. *Vsemy`rnaya y`story`ya: V 24 t. T. 22. Kanun II my`rovoj vojny.* / A.N. Badak, Y`.E Vojny`ch, N.M. Volchek y` dr. – Mn.: Ly`teratura, 1997 – 528 s.
10. Romanyuk A.S. *Istoriya zaxidny`x polity`chny`x vchen`* [elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu:
http://pidruchniki.ws/16011013/politekonomiya/ekonomichnij_populizm_krayinah_latinskoyi_ameriki